

Saša Brajović

Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu,
Odeljenje za istoriju umetnosti

Faculty of Philosophy,
University of Belgrade,
Art History Department

Čika Ljubina 18-20
Beograd, Srbija

sasabraj@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1807-4935

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
75 Lalić, J.

DOI:
10.17685/Peristil.64.5

Primljeno / Received:
22. 9. 2021.

Prihvaćeno / Accepted:
16. 11. 2021.

Poljubac Perasta Josipa Lalića

Il bacio di Perasto by Josip Lalić

APSTRAKT

U radu se analizira slika Josipa Lalića *Poljubac Perasta*, nastala oko 1930. za Associazione Nazionale Dalmata u Rimu, prema njezinoj kopiji iz Muzeja grada Perasta u Crnoj Gori. *Il bacio di Perasto* sažima kompleksnu umjetnikovu biografiju, opus i ideološka uporišta, kao i tradiciju talijanskog historijskog slikarstva 19. stoljeća. Dok se u dijelu suvremene talijanske literature ova slika pokušava prikazati kao simbol povijesnog, ideološkog i kulturnog kontinuiteta, u ovom radu ona se tumači kao pseudopovijesni konstrukt utemeljen na političkoj agendi vremena u kojem je nastala.

KLJUČNE RIJEČI

Josip Lalić, Perast, Josip Visković, Mletačka Republika, *Glorioso gonfalone*, iredenta, (pseudo)historijsko slikarstvo

ABSTRACT

The paper analyzes the painting by Josip Lalić *Kiss of Perast*, created around 1930 for the Associazione Nazionale Dalmata in Rome, according to its copy in the Perast Museum in Montenegro. *Il bacio di Perasto* summarizes the artist's complex biography, his oeuvre and ideological strongholds, as well as the tradition of Italian history painting of the 19th century. While contemporary Italian literature to a certain extent presents this painting as a symbol of historical, ideological and cultural continuity, in this paper it is interpreted as a pseudo-history construct based on the political agenda of the time in which it was created.

KEYWORDS

Josip Lalić, Perast, Josip Visković, Venetian Republic, *Glorioso gonfalone*, *Italia irredenta*, pseudo-history painting

Slika *Il bacio di Perasto* djelo je splitskog umjetnika Josipa Lalića (Giuseppe Lallich, Split, 1867. – Rim, 1953.) nastalo oko 1930. godine. Čuva se u Associazione Nazionale Dalmata u Rimu. Njezinu kopiju Dalmatinska nacionalna udruga poklonila je 2004. godine Muzeju grada Perasta (81 cm × 127 cm, ulje na platnu), gdje je dio povijesno-umjetničke zbirke (sl. 1).¹ Slika prikazuje ukop *Glorioso gonfalone* pod oltar župne crkve svetog Nikole u Perastu 23. kolovoza 1797. godine.

Glorioso gonfalone u Perastu

Simbol eklesiološko-političke ideologije i nezavisnosti Serenissime, *Glorioso gonfalone*, je, između ostalih funkcija, imao važnu ulogu prilikom izbora dužda, njegove sahrane i duždevskih procesija, kao i tijekom ustoličenja gradskog kapetana. Ceremonija predavanja *Slavnog stijega* – u kojoj patrijarh predaje blagoslovljeni barjak duždu, a ovaj novoizabranom kapetanu koji kleči ispred oltara crkve svetog Marka, da bi ga na Trg iznio i razvijao admiral u pratnji dostojanstvenika i gradana – bila je model providurima u čitavom venecijanskom komonveltu.²

1

Josip Lalić,
Poljubac Perasta, kopija
prema slici
u Associazione
Nazionale
Dalmata u Rimu
iz oko 1930,
Muzej grada
Perasta

Josip Lalić, *Il bacio di Perasto*, copy
after painting
in Associazione
Nazionale Dalmata
in Rome, c. 1930,
Perast Museum

Ovaj stijeg imao je posebnu simboliku tijekom ratnih sukoba. Čast da ga čuvaju na admiralskom brodu vrhovnog zapovjednika mletačke mornarice pripadala je članovima uglednih porodica grada Perasta. Zastavničku službu vršili su, uz kraće prekide, od Lepantske bitke 1571. do pada Republike 1797. godine. Naslov „vječnih čuvara duždevog stijega“ izuzetno je važan dio povijesti i okosnica upravne samosvojnosti i gospodarskog prosperiteta Perasta.³ Zahvaljujući toj službi, kao i velikom angažiranju peraških pomoraca tijekom mletačko-turskih ratova u 16. i 17. stoljeću, grad se oslobodio patronata Kotora, oko 1580. dobio status slobodne općine (*Comunità*) i stekao mnoge ekonomske povlastice.⁴ Tijekom bitke kod Lepanta 1571. Peraštani su držali počasnu stražu ratnoj zastavi Republike na admiralskom brodu Sebastiana Veniera i na tom zadatku izginuli. Pobjeda kršćanske lige u ovoj važnoj bitci koja je prekinula pomorsku dominaciju Osmanskog Carstva, kao i učešće Peraštana u njoj, proslavljeni su u europskoj literaturi i umjetnosti,⁵ narodnoj poeziji, pjesmama Andrije Kačića Miošića, djelu *Il Regno degli Slavi* Mavra Orbina.⁶ Kao vjerni pratitelji pomorskog kapetana Morejskog

rata i dužda Francesca Morosinija u svim ratnim pohodima, peraški gonfalonijeri imali su glavnu ulogu u ceremoniji njegove sahrane. Iz programa pogrebnih svečanosti održanih u Napoli di Romania (Naflio) na Peloponezu 15. siječnja 1694., saznaje se da je *la guardia di Perastini* nosila stijeg. Ona je čuvala stražu i na brodu kojim je duždevotijelo prenijeto u Veneciju i imala važno mjesto i tijekom ukopa.⁷ O peraškoj odanosti duždu i *Glorioso gonfalone* svjedoče i drugi primjeri.⁸

Julije Balović (1672. – 1727.) u *Peraškoj hronici* piše: „Između ostalih povlastica koje su Peraštani uživali je i to da su čuvari i branitelji slavne zastave svetog Marka, što je glavna i najznačajnija povlastica koju darežljivost duždeva može dodijeliti svojim vjernim podanicima, jer njihovim vrijednim, vjernim i odanim rukama predaje najdragocijeniji dragulj svoje časti“.⁹

O izboru gradskog kapetana i čuvara državnog barjaka odlučivalo je vijeće – *Corpo dei Cittadini*.¹⁰ Iz pravilnika o izboru dvanaest gonfalonijera, donijetom 1646. i upisanom u knjizi peraške općine, saznaje se da su bili dužni da vjerno, „ne štedeći krv“, čuvaju barjak u ime slave „prevedere Republike i preuzvišenog gospodina vrhovnog zapovjednika mornarice“. Pravilnik sadrži i upute o ponašanju i odijevanju zastavnika.¹¹ Najčešće su birani u crkvi Gospe od Škrpjela, u kojoj su se održavali i drugi zborovi, jer smatralo se da će svakoj odluci njezina svetost osnažiti legitimitet. Peraški opat blagoslovio je barjak u župnoj crkvi svetog Nikole, zajedno s ratnicima i oružjem. Stijeg je bio razvijen tijekom velikog turskog napada na Perast 15. svibnja 1654. te otad seže običaj da

ga na dan proslave pobjede u ovom boju – Gospe Peraške – Bokeljska mornarica preuzima iz kapetanove kuće, gdje se čuvao.

Peraško izrazito „venecijanstvo“ (*venezianità*) bilo je izraz vjere u stabilnost uprave i pomorsku moć Republike, posebno u kontekstu neposredne opasnosti od turskih napada. Republiku je, bar do sredine 18. stoljeća, uvažavala i europska politička misao: Venecija je gotovo tisuću godina ostala nepromijenjena, nepokorena i funkcionalna. Tu je svoju posebnost umjela, uspješnije od svih drugih državnih entiteta, izraziti bogatom mitologijom, oličenom performativnim manifestacijama.¹² Taj ju je *splendor civitatis*, u dobroj mjeri, činio stabilnom i trajnom.

Dužnost čuvanja državnog barjaka i ratnički etos ukorijenjen u tradiciji kodificiran je na prikazu *Peraštanin čuvar ratne zastave* u *Coroneillievom Malom atlasu* iz 1688. godine.¹³ Gonfalonijer je prikazan kao dostojanstvenik Republike, sa šešišrom i ogrtačem, mačem u desnoj i zastavom svetog Marka u lijevoj ruci, a pod nogama mu je trofej – oružje pobijedenog neprijatelja (sl. 2). Iza krilatog lava na zastavi je *Raspeće* ispod kojeg stoji Bogorodica, čime se ukazuje na znamenje Lepantske bitke i ističe da su Perast, Boka i cijela Republika *antemurale christianitatis*.¹⁴ Natpis *Gonfalone, di S. Marco, custodito dalla fedeltà, e difeso dal valore de Perastini*, objašnjava da je „stijeg sv. Marka, čuvara vjere, obranjen hrabrošću Peraštana“.

2

Vincenzo Maria Coronelli,
Gonfalone, Repubblica di Venezia IV, Venecija, 1688.

Vincenzo Maria Coronelli,
Gonfalone, Repubblica di Venezia IV, Venice, 1688.

Ukop Slavnog barjaka

Taj simbol Mletačke Republike i peraške odanosti njoj kao domovini svečano je ukopan ispod oltara župne crkve svetog Nikole u Perastu 23. kolovoza 1797. godine, tri i pol mjeseca nakon što je Sereñissimu zauzeo Napoleon. Dokumenti ukazuju da je ritual organiziran kako bi se „udovoljilo svojevrijednoj predaji mjesta i njegove teritorije Njegovom Carskom Veličanstvu Franju II“. Istovremeno, poštovala se i želja austrijskog generala Matije Rukavine (1737. – 1817.) kojem je bilo povjereno da zauzme Dalmaciju i Boku. Stigavši 22. kolovoza s flotom od sedamnaest ratnih i osam transportnih brodova u Bokokotorski zaljev, baron Rukavina tražio je da se carska zastava podigne prije njegovog ulaska u gradove, kako bi se izbjegao „žalostni ceremonijal“ skidanja venecijanske, kojem je prisustvovao u Zadru.¹⁵ Nekoliko mjeseci prije toga, saznajući za odredbe ugovora u Leobenu 18. travnja – prema kojima

su Dalmacija s otocima, Istra i Boka Kotorska pripojene Austriji, kao i vijest da je mletačko Veliko vijeće na svom posljednjem zasjedanju 12. svibnja donijelo odluku o ukidanju Republike – stanovnici ovih regija živjeli su u neizvjesnosti i neodumici kojoj se strani prikloniti. Na inicijativu izvanrednog providura Lorenza Soranza, predstavnici bokeljskih komuna održali su skupštinu 22. i 23. svibnja i donijeli odluku da ne prihvaćaju novu građansku upravu u Veneciji, da neće dopustiti Francuzima da zavladaju Bokom i da načelno podržavaju pripajanje Austriji.¹⁶ Ipak, među Bokeljima su postojala različita opredjeljenja koja su u vrijeme buđenja nacionalne svijesti u dobroj mjeri od nje zavisila i bila uvjetovana društvenim poretkom. Tako je velik dio plemstva podržavao stari tip mletačke aristokratske vladavine. Mnogi su tražili pristajanje uz Austriju, s tim da je većina katolika željela ujedinjenje s ugarskim dijelom Carstva, u kojem su Hrvatska i Slavonija. Polagali su nade u generala Rukavinu koji je u svojim govorima u dalmatinskim gradovima nagovještavao da će tako biti.¹⁷ Među građanima bilo je mnogo onih koji su podržali ideje venecijanskih jakobinaca o jednakosti i slobodi, koje su dolazile posebno iz Šibenika i Dubrovnika.¹⁸ Velik dio pravoslavnih Bokelja stao je uz crnogorskog vladiku Petra I. Petrovića Njegoša i njegovo nastojanje da Boku pripoji Crnoj Gori.¹⁹ Ipak, svečani dočeci austrijske flote od strane naroda svih društvenih slojeva i obje konfesije svjedoče o mirnom pristajanju uz novu državu, no period bezvlašća, kao i prve austrijske uprave (1797. – 1805.) bio je pun trzavica. Thomas Brody, kojem je ukazom austrijskog cara i češkog, ugarskog i hrvatskog kralja Franje II. 22. prosinca 1797. povjerena civilna i vojna uprava u Boki Kotorskoj, obavijestio je Dvorsku komisiju u Beču da vlada netrpeljivost između pravoslavača i katolika, Bokelja i Crnogoraca, kao i gradova međusobno.²⁰

Baron Rukavina, dočekan kao „blagodaran junak našeg istog slavna naroda“,²¹ svečano je pozdravljen u Herceg Novom 22. kolovoza,²² dva dana kasnije na Prčanju i u Kotoru, gdje je u okićenom gradu, uz klicanje, pucnjavu, *Te Deum* i zvonjavu zvona, dopraćen u katedralu svetog Tripuna, potom u pravoslavnu crkvu svetog Nikole. Zatim se s flotom produžio prema Grblju. U Jazu se sastao s mitropolitom Petrom I. Petrovićem. Potom je otplovio u Budvu, u koju je ušao 28. kolovoza, a u Perast nije došao. Znao je da gradsko vijeće, na čelu s kapetanom Josipom Viskovićem (1728. – 1804.),

nije podržalo pripajanje Boke Austriji. General je poslao dva oficira na Gospu od Škrpjela, gdje su 23. kolovoza prihvatili darove Peraške općine.²³

Govor kapetana Josipa Viskovića

Ukop *Glorioso gonfalone* bio je ritual proveden prema venecijanskim obrascu, posebno prema funeralnoj procesiji dužda i predavanju zastave gradskom kapetanu, kojima se veličao kontinuitet Serenissime. Građani Perasta i žitelji okolnih mjesta okupili su se ispred kapetanove kuće. Kapetan Visković predao je stijeg dvanaestorici zastavnika te su uz pratnju sudaca, vojvode i gradana, krenuli prema trgu ispred župne crkve. Tada se na tvrđavi Svetog Križa spustila zastava svetog Marka, uz 21 topovski plotun, kao i jedanaest oružanih vašela koji su čuvali grad, a pridružili su im se i topovi s trgovačkih brodova. Stijeg je prihvatio peraški opat Vicko Mazarović, položio ga na glavni oltar i blagoslovio. Kapetan i opat održali su govore, predvodnik gonfalonijera i Visković poljubili kraj barjaka, a njihov primjer slijedili su ostali dostojanstvenici i okupljeni narod. Stijeg su stavili u škrinju i položili ga ispod oltara. Zatim su izašli iz crkve, razvili austrijsku zastavu, što je pozdravila salva topova. Poslije su se u crkvi pomolili za dobrobit cara svoje nove države.²⁴

Posebno mjesto u peraškom ritualu imao je govor posljednjeg mletačkog gradskog kapetana, kon-ta Josipa Viskovića, održan na narodnom jeziku (sl. 3). Prema „anonimnom izvoru“ zabilježio ga je njegov potomak Frano Visković na talijanskom jeziku, u venecijanskom dijalektu, dok je 1898. u Trstu pisao o povijesti Perasta na osnovi dokumenata iz porodičnog arhiva.

Govor počinje rečenicom: „U ovom gorkom času, u ovom posljednjem izlivu ljubavi i vjere u prevedru vladavinu Veneta, u stijeg Prevedre republike, neka nam bude utjeha, o građani, što naša davnašnja djela, kao i ona iz posljednjih vremena, ne bje-hu uzrok ovoj nevolji, već vrlini našoj“. Govornik se nada da će njihova djeca znati da se Perast do posljednjeg časa držao junački u ime mletačkog stijega i ispratio ga „gorkim suzama“. Podsjeća da su ga tijekom 377 godina „uvijek hlabro čuvali, na moru i gdje god su te prozvali tvoji neprijatelji, protivnici vjere“. Tijekom tih godina „naša bića, krv naša i sami naši životi, tebi su bili poklonjeni“. Ističe: „Ti s nama, a mi s tobom bijasmo na moru uvijek glasoviti, vazda pobjednici“ i nitko „nas s tobom ne vidje bježati, niko nas s tobom ne vidje pobijedene“. Pošto se za Republiku više ništa ne

3

Nepoznati autor,
Portret Josipa Viskovića,
zadnje desetljeće
18. stoljeća,
Muzej grada
Perasta

Unknown author,
Portrait of Josip Visković,
last decade of 18th
century, Perast
Museum

može učiniti, ostaje da „naše srce bude prečasná grobnica tvoja, a naše suze najjistinitija i najveća pohvala tebi“. Nakon što je poljubio zastavu, Visković je svom praunuku Anibalu rekao: „Klekni, poljubi je i sjećaj je se dok si živ“.²⁵

Govor kapetana Josipa Viskovića ima elemente barokne retoričke strukture u koju je utkan žal zbog gubitka sigurnog državnog okvira i nestanka poznatog obrasca življenja. Prepoznaje se i romantičarski ton i „izliv ljubavi“ koji mu je dodao Frano Visković, zapisujući ga stotinu godina nakon što je održan.

Po prizvuku, pa i po sadržaju, govor podsjeća na rane romantičarske romane talijanske književnosti. Posebno na *Posljednja pisma Jakopa Ortisa* (*Le ultime lettere di Jacopo Ortis*), epistolarni roman Uga Foscola, prvi put objavljen u konačnoj verziji 1802. godine. Roman počinje riječima: „Naša je domovina žrtvovana: sve je izgubljeno; a ako ipak spasimo goli život, bit će to zato da možemo oplakivati svoje nedaće i sramotu“. I Ortisovo srce bila je „grobница“ koja je „oplakivala samo svoju domovinu što bijaše mi“.²⁶

Ovaj roman talijanskog pjesnika, pisca i revolucionara — čije su se nade u Napoleonovo oslobođenje Venecije od njezine aristokratske uprave raspršile

mirom u Campo Formiju 17. listopada 1797. kada je drevna Republika predana Austriji — uživao je veliku slavu za vrijeme *Risorgimenta*. Snažio je u vrijeme anti-austrijske revolucije 1848. — 1849., pa ponovno 1871., kada su Foscolovi ostaci prenijeti iz Londona u firentinsku crkvu i panteon Santa Croce. Slava ovog ranog romantičarskog romana potvrđena je i u Crnoj Gori: Stevo Vrčević preveo je i objavio *Posljednja pisma Jakopa Ortisa* u štampariji Akcionerskog Društva u Nikšiću 1898. godine.²⁷

Može se pretpostaviti da su popularnost Foscolovog djela i glavnog junaka Ortisa — kreiranog prema stvarnom, mladom razočaranom rodoljubi koji je počinio samoubojstvo ubrzo poslije pada Venecije — obojili govor kapetana Viskovića u obradi njegovog potomka.

Josip Lalić i Giuseppe Lallich

Na tom tragu, ali u novim uvjetima, stvorena je slika Josipa Lalića, često nazivana prema citatu iz zapisa Viskovićevog govora *Ti con nu, nu con ti*. U Associazione Nazionale Dalmata u Rimu vodi se kao *Il bacio di Perasto*.

Lalićeva je biografija slojevita. Poslije školovanja u rodnom Splitu od 1887. godine studira na venecijanskoj akademiji. U Milanu 1896. radi kao ilustrator za izdavačku *Casa Vallardi*, potom kratko boravi u Parizu. U Split, politički i kulturni centar Dalmacije, vraća se 1900. godine. Bio je član *Slavjanskog napretka*, izuzetnog udruženja mladih umjetnika, čiji su članovi, među ostalima, bili književnici Ivo Vojnović, Vladimir Nazor, Ivo Ćipiko, Ivo Tartalja, slikari Emanuel Vidović, Virgil Meneghello Dinčić, Paško Vučetić, kipari Ivan Meštrović, Toma Rosandić, Branislav Dešković. Lalić je u duhu akademizma slikao alegorije, religiozne teme i portrete, dok je pejzaže, vedute i žanr-kompozicije stvarao plenerističkim postupkom.²⁸

U foajeu kazališta u Splitu u ožujku 1901., na izložbi s Emanuelom Vidovićem, predstavlja svoje radove, uglavnom portrete. Ivo Ćipiko u *Nadi* 15. svibnja ukazuje na to da je izložba događaj, ponajviše zbog odličnih Vidovićevih pejzaža. Dok je Vidović „pravi umjetnik“ i „ne samo slikar, no u isto doba i pjesnička stvaralačka duša“, Lalić je „u glavnome portretista“. Njegovi izloženi radovi „niju od jednake vrijednosti“ — oni što „prikazuju Sperca i Salvia potpuno su uspjeli i dostatni su da slikaru zajamče umjetnički glas“. Drugi su „uspjeli više-manje“, no Ćipiko prijateljski

zaključuje da „portretistu valja prosuđivati po njegovim boljim radovima, jer često uspjeh ne zavisi o umjetnikovoj volji i talentu, već i o osobi koja se slika“. Poručuje umjetnicima da ne zaborave publiku koja se „naslađuje“ motivima iz „narodnoga života: ova naša klasična zemlja harna je za tu svrhu i doista pruža umjetnicima zgodnu priliku“.²⁹

U dnevniku Hrvatske narodne stranke *Jedinstvo* 19. svibnja 1901. autor potpisan biblijskim pseudonimom Abiud — iza kojeg je književnik Filip Marušić — objavljuje prikaz te izložbe, u kojem veoma pohvalno govori o Vidovićevim slikama, ali ne i o Lalićevim: „Žao nam je što istim oduševljenjem nemožemo pisati o gosp. Laliću. On je većinom portretista, i kao takav zanio je nekolicinu sa sličnošću svojih portreta, no kod naših zahtjeva to ne znači mnogo, mi iz portreta želimo vidjeti dušu i najmarkantnije crte što karakterišu jednu osobu, a to žalibože kod Lalića nenalazimo“. Autor je opazio „osobitu bezobzirnost kod crteža“, površnost kojom su slikane ruke, nedostatak perspektive i volumena („osobe su ko priljepljene od papira“). Ne sviđaju mu se ni Lalićeve *Madonne*, ni narodni prizori „koji nam jasno ilustriraju da Lalić niti ne ide putevima umjetničkih težnja“.³⁰ Te su riječi, kako je ocijenjeno, bilo presudne za umjetnikovu karijeru.³¹

Lalić odlazi u Dubrovnik gdje ostvaruje svoj zenit. Poslušavši savjet Čipika, posvećuje se motivima iz „narodnoga života“.³² Slikao je dalmatinske vedute, marine, pejzaže i žanr-scene poput *Konavljanina*, *Tržnice u Dubrovniku*, *Guslara*, *Škvera u Lapadu*, *Konavočke Zorke*, *Izlaska sunca u Zadru videnog s Preka* od 1908. do 1911. godine. Tada je naslikao i nekoliko crnogorskih tema: *Crnogorku*, *Crnogorce na Kotorskom pazaru*, *Muškarca u crnogorskoj nošnji*.³³

Redovito je izlagao s umjetničkim udruženjima Lada i Medulić, koja su zagovarala ujedinjenje jugoslavenskih naroda. Učestvovao je na Ladinim izložbama u Sofiji 1906. i Zagrebu 1908., na Balkanskoj izložbi u Londonu 1907., Prvoj dalmatinskoj umjetničkoj izložbi u Splitu 1908. godine. Na *Esposizione di Roma* 1911. u okviru paviljona Kraljevine Srbije predstavio je žanr-prizore iz Dubrovnika, Crne Gore i Hercegovine.³⁴ Učestvovao je na IV. jugoslavenskoj izložbi u Beogradu 1912. sa sekcijom Društva srpskih umetnika, izlažući slične teme kao u Rimu, kao i na Izložbi jugoslavenskih umjetnika iz Dalmacije u Splitu 1919. godine.³⁵

S druge strane, ovaj hrvatski slikar deklarirao se kao Talijan i iredentist.³⁶ Kada je formirana Kraljevina SHS, emigrirao je u Rim. Radio je u ateljeu u Villa Strohl-Fern, gde je 1926. postavio svoju prvu veliku izložbu — oko 150 dalmatinskih i rimskih veduta i aktova.³⁷ Učestvovao je na izložbama *Amatori e Cultori de Belle Arti a Roma* od 1922. do 1928, kao i na mostrama u Napulju i Milanu, gdje izlaže uglavnom akvarele, marinističke slike i slike životinja. *Galleria Nazionale d'Arte Moderna e Contemporanea* u Rimu 1928. otkupljuje četrnaest Lalićevih slika.³⁸

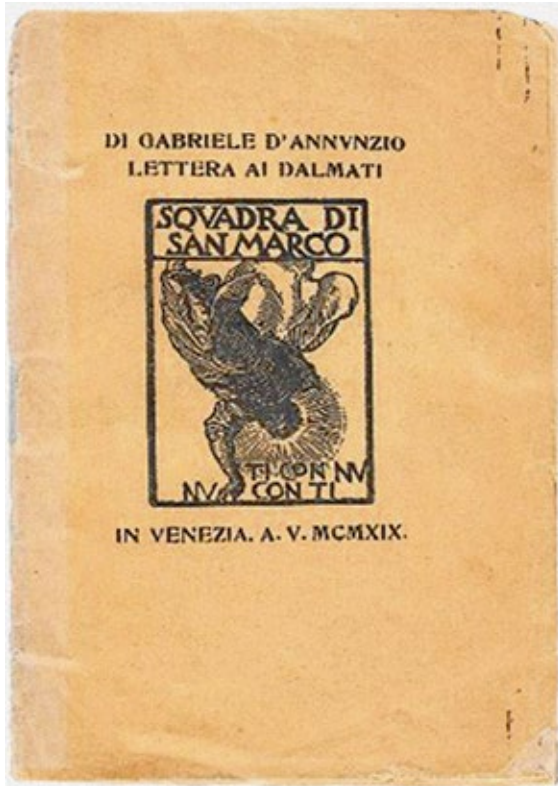
Od 1929. do 1940. (osim 1930., 1931., 1933. i 1939.) sudjeluje na izložbama fašističkog sindikata (*Sindacato regionale fascista del Lazio*).³⁹ Poslije smrti priređene su mu izložbe u Rimu 1953. i 2007., u Dubrovniku 2015., a njegova su djela bila izložena i na grupnim izložbama u Zagrebu, Dubrovniku, Splitu i Rimu.⁴⁰ Suvremeni povjesničari umjetnosti ocjenjuju Lalićev opus kao kvalitetan i vrijedan.⁴¹

Jedan od najistaknutijih autonomaša, a od 1919. godine i fašista, Splićanin Alessandro Dudan podržava Lalića u Rimu i ističe umjetničke kvalitete ovog *un ottimo italiano*.⁴² Budući da Dudan opisuje čin ukopa zastave 1797. u Perastu,⁴³ može se pretpostaviti da su sliku naručili on i njegovi istomišljenici iredentisti u čijoj se Dalmatinskoj nacionalnoj udruzi u Rimu i čuva.

Tu con nu, nu con ti

Osim zapisa govora kapetana Viskovića, idejno izvorište slike vjerojatno je misao i djelatnost Gabriela D'Annunzia. Ovaj pjesnik, oficir, ratnik, ratni huškač, pokretao je avanturističke diverzantske akcije s eskadriplom La Serenissima iz koje je bacao bombe i letke.⁴⁴ *Squadra di San Marco* prikazana je likom svetog Marka u oštrom skraćanju i zalepršanom draperijom, poput Tintorettovog prikaza ovog sveca u Scuola grande di S. Marco u Veneciji, i motom *ti con nu, nu con ti*. Jednaki moto nalazi se na mnogim D'Annunzijevim pismima i osobnim predmetima. Na naslovnoj je strani šovinističkog pamfleta *Lettera ai Dalmati* koji je pjesnik objavio te je ubrzo štampan u Mussolinijevima novinama *Il Popolo d'Italia* u siječnju 1919., u vrijeme kada je, nakon poništenja Londonskog ugovora iz travnja 1915., postalo sigurno pripajanje velikog dijela istočne obale Jadrana Kraljevini SHS (sl. 4).⁴⁵

U *Pismu Dalmatincima* obećava da će se sa svojim arditima, „sa bombom u ruci i nožem u zubima“,

boriti za pripajanje Dalmacije „matici Italiji“. U tom „pjevu mržnje“, kako ga naziva pjesnik Vladimir Nazor,⁴⁶ D'Annunzio podsjeća da su „Dalmatinci iz Perasta uz muške suze pokopali zastavu sv. Marka pod svoj stari oltar“. Prepričava Viskovićev govor o 377 godina neustrašivosti i prolijevanja krvi, uz citat *ti s nama, mi s tobom*.⁴⁷ Pošto je umarširao u Rijeku, proveo etničko čišćenje i organizirao velike proslave u duhu drevne Serenissime, porasla je pjesnikova slava među irendentom i fašistima, kao i popularnost sentence kojom je često završavao svoje vatrene populističke govore.⁴⁸

D'Annunzijeva invokacija citata iz zapisa govora kapetana Josipa Viskovića nije bila tek nostalgija za slavom Serenissime, već nacionalistička teza, politička manipulacija i izraz hegemonističke politike Benita Mussolinija i, uskoro, fašističke Italije. U tom okviru nastala je oko 1930. Lalićeva slika za rimsku Associazione Nazionale Dalmata u Rimu. Ona evocira slavnu prošlost mletačkog Perasta, Boke i Dalmacije, ali u svom kontekstu ukazuje na to da je mjesto ovih regija u „matici Italiji“. U srodnom duhu pisane su i suvremene monografije i tekstovi o Laliću na talijanskom jeziku,⁴⁹ i iz njih izvedeni popularni napisi u turističkim vodičima i portalima, u kojima redovno odzvanja citat *ti con nu, nu con ti*.

4

Gabriele
D'Annunzio,
*Lettera ai
Dalmati*,
Venecija, 1919.

Gabriele
D'Annunzio,
Lettera ai Dalmati,
Venice, 1919

5

Fortunino
Matania, *Il
giuramento di
Pontida della
Lega Lombarda*,
1899.
(*Illustrazione
popolare.*
*Giornale per
le famiglie* 36,
1900.)

Fortunino Matania,
*Il giuramento
di Pontida della
Lega Lombarda*,
1899 (*Illustrazione
popolare. Giornale
per le famiglie* 36,
1900)

Il bacio di Perasto

Po svojim likovnim karakteristikama Lalićeva slika pažljivo je postavljena akademska kompozicija. Njezine osobine potvrđuju da je umjetnik, usprkos boravcima u Milanu i Parizu krajem 19. stoljeća, u svoje slike povijesne tematike ugradio ponajviše talijanski realizam.⁵⁰ Inspiracija su mu prikazi zakletvi koje proističu iz manifestne slike neoklasicizma, *Zakletve Horacija* Jacques-Louisa Davida iz 1784. godine. U kontekstu nacionalnog zamaha i borbi za oslobođenje i ujedinjenje, talijanski slikari u drugoj polovini 19. stoljeća često su prikazivali zakletve iz svoje povijesti i pseudopovijesti. Posebno je bio popularan prikaz zakletve u Pontidi, događaj koji se, navodno, odvio 1167. kada su se ujedinjeni gradovi Lombardije suprotstavili Svetom rimskom carstvu Fredericka Barbarosse. Izvorište svečanog duha i svedene kompozicije *Poljubca Perasta* mogla bi biti slika *Il giuramento di Pontida* uglednog purista Amosa Cassiolla iz 1884. (Palazzo Pubblico, Siena)⁵¹ ili neke od njezinih izvedenica, prvenstveno istominih slika iz 1899. godine Camilla Innocentija i Fortunina Matanie, koji se kasnije proslavio realističkim prikazivanjem događaja iz Prvog svjetskog rata (sl. 5).⁵²

Lalić je u svoje djelo ugradio i prikaz venecijanske povijesti, poput onih koje je slikao Francesco Hayes, kao i prikaza kraha Republike, posebno *Posljednjeg Senata Republike Venecije* Francesca Jaccovaccia iz 1884. godine.⁵³ Lalić je u sliku unio i ono što je naučio od svog profesora na venecijanskoj Akademiji, Pompea Molmentia. Molmenti je stvarao na vrhuncu popularnosti *romanzo storico*, gdje je junake iz prošlosti prikazivao kao ljude iz

stvarnog života. Njegove slike iz mletačke povijesti, npr. *L'Arresto di Filippo Calendario* iz 1854. obuhvaćaju manji kadar, djeluju intimnije, naglašavaju žensku figuru i porodični patos, uz naturalističko prikazivanje svjetlosnih efekata. Takav postupak snažno je utjecao na njegove studente realiste, pa i na Lalića.⁵⁴

Lalić je u sliku ugradio i vlastito dugogodišnje iskustvo, posebno iz najplodonosnijeg, dubrovačkog razdoblja. U *Poljupcu Perasta* ogleda se ruka slikara *Alegorije milosrda* iz 1907. u luneti bočnog ulaza u Knežev dvor u Dubrovniku. U pozetu kista, donekle i kolorita i, posebno, ledima okrenutih figura, vidi se srodnost i sa žanr-kompozicijama, kao što su *Konavoske vezilje* nastale oko 1910. godine iz Zavičajnog muzeja Konavala.⁵⁵ U uskom prostoru naznačenom lukovima navodne župne crkve Perasta okupljeni su predstavnici oba spola i svih uzrasta. Većina figura drži i cjeliva crvenu venecijansku zastavu sa zlatnim lavom svetog Marka, koja zauzima centralni dio slike. U međuprostoru između svijeta slike i svijeta promatrača stoji mlada žena s djetetom u rukama, usredotočena na ritual ispraćaja zastave. Proitekla iz tradicije prikaza kršćanske vrline *Cari-tas*, promatraču ukazuje na budućnost – dijete će zapamtiti slavnu venecijansku povijest Perasta i njegovih zastavnika, u duhu poruke kapetana Viskovića svom potomku. Svi protagonisti slike odjeveni su u duhu carskog stila, odnosno *style Empire* između 1805. i 1815. godine. I frizure su iz Napoleonovog vremena, koje slijedi neposredno poslije prikazanog događaja.

Sudeći prema sačuvanim portretima u Muzeju grada Perasta, među kojima je i portret Josipa Viskovića, Peraštani su krajem 18. stoljeća nosili raskošna raznobojna barokna odijela, perike, žaboie i čipke, u skladu s ondašnjom venecijanskom kulturom prezentacije.⁵⁶

Etnografski precizan u svojim žanr-scenama, Lalić na *Poljupcu Perasta* nije dokumentaran. Prikazuje trenutak iz povijesti Boke Kotorske, ali mnogo više zamisao svojih istomišljenika i naručilaca o njoj. Tako je ova povijesna slika, poput mnogih u europskoj umjetnosti 19. stoljeća, pseudopovijesni konstrukt, zasnovan na iredentističkoj agendi. Peraštani nisu, kako se često u suvremenoj talijanskoj literaturi i na internetskim portalima ističe, tri mjeseca nakon pada Venecije hrabro odolijevali pritiscima, skinuli zastavu da bi je spasili od neprijatelja. Učinili su to mirno i ceremonijalno, onako kako ih je Venecija naučila, i okrenuli se

životu u novoj državi. Iako više nisu bili građani *La spetabil et onoranda Comunità di Perasto* i iako su im austrijske vlasti odbile zahtjev da zadrže naslov *Regia Confaloniera* u carskoj ratnoj mornarici,⁵⁷ bili su žitelji slobodne općine, statusa koji je Perast uživao tijekom obje austrijske uprave (1797. – 1805. i 1815. – 1918.).

BILJEŠKE

- 1 Sliku u Associazione Nazionale Dalmata u Rimu i dokumente u vezi s njezinom narudžbom nisam mogla proučiti tijekom pisanja ovog rada, usredotočila sam se na njezinu kopiju. U Knjizi ulaza Muzeja grada Perasta zabilježena je pod brojem 28, bez inventarnog broja, a njezina je katalogizacija u tijeku. Na ovim informacijama zahvaljujem mr. Jeleni Čečur, muzejskoj dokumentaristici u Opštinskoj javnoj ustanovi „Muzeji“ Kotor. Na pomoći tijekom pisanja rada zahvaljujem kolegici, prof. dr. sc. Ivani Prijatelj Pavičić.
- 2 Francesco Sansovino, *Venetia città nobilissima et singolare* (Venezia: Filippi ed., 1968.), 490; Edward Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice* (New Jersey: Princeton University Press, 1981.), 105–109, 116–117, 258, 282–285.
- 3 Lovorka Čoralčić, „U slavu Prejasne Republike: Peraški ratnici – čuvari duždevog stijega,“ *Acta Histriae* 8, 1/IX (2000.): 87–98.
- 4 Miloš Milošević, „Neki aspekti pomorske privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420–1797),“ u *Pomorski zbornik. Povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942–1962 II*, ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović (Zadar: Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962.), 1785–1817; Pavao Butorac, *Razvitak i ustroj peraska općine* (Perast: Gospa od Škrpjela, 1998.), 52–74, 126–129; Čoralčić, „U slavu Prejasne Republike“: 87–98.
- 5 Milan Pelc, „Lepantska bitka i pomorski ratovi ss Turcima 1571./1572. na grafičkama Martina Rote Kolunića,“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 33 (1992.): 95–116; Cecilia Gibellini, *L'immagine di Lepanto. La celebrazione della vittoria nella letteratura e nell'arte veneziana* (Venezia: Marsilio, 2008.); Savo Marković, „Y a Budoa pondré fuego: Crnogorsko primorje u staroj španskoj i portugalskoj literaturi o Lepantskoj bici,“ *Istorijski zapisi* XC, 1–2 (2017.): 37–68.
- 6 Marko Bošković, „Herojski podvizi bokeljskih pomoraca. Perast,“ *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XIII (1965): 171–179; Ignjatije Zloković, „Bitka kod Lepanta (povodom 400-godišnjice),“ *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XX (1972.): 51–57; Vinko Foretić, „Korčula, Dubrovnik, Boka Kotorska i Lepantska bitka,“ u *Lepantska bitka. Udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine*, ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović (Zagreb: JAZU, 1974.), 165–182.
- 7 Butorac, *Razvitak*, 126–127.
- 8 Saša Brajović, „Boka, deo Serenissime“ *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* LIII (2004.): 73–81; Saša Brajović, *U Bogorodičinom vrtu. Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva* (Beograd: Plato, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2006.), 35–53.
- 9 *Peraška hronika Julija Balovića* (Perast: NAP, fond VII); *Analisti, hroničari, biografii*, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, ur. Miloš Milošević (Cetinje: Obod, 1996.), 145.
- 10 *Storia di Perasto, documenti scelti dal 1685 al 1794* (Perast: PA, Muzej grada Perasta); Gligor Stanojević, „Grada za istoriju Perasta,“ *Spomenik SAN CV* (1956.): 53–66;

- Miloš Milošević, *Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke republike* (Perast: Gospa od Škrpjela, 2002.).
- 11 *Knjiga ceremonijala Peraške općine I XXIIIa* (Perast: PA, Muzej grada Perasta); Petar D. Šerović, „Peraštani kao čuvari starosrpske, a zatim mletačke ratne zastave,“ *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru V* (1956.): 39-48; Butorac, *Razvitak*, 276-278; Čoralić, „U slavu Prejasne Republike“: 87-98.
- 12 David Rosand, *Myths of Venice. The Figuration of a State* (The University of North Carolina Press, 2001.), 6-46; John J. Martin, Dennis Romano, „Reconsidering Venice,“ in *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State*, ur. John J. Martin, Dennis Romano (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000.), 1-38.
- 13 Vincenzo M. Coronelli, *Repubblica di Venezia IV. Città, fortezze ed altri luoghi principali dell' Albania, Epiro e Livadia, e particolarmente i posseduti Da Veneti. Descritti e delineati dal p. Coronelli* (Venezia, 1688), 17.
- 14 Analiza predstave i kontekst nastanka: Čoralić, „U slavu Prejasne Republike“: 93.
- 15 Tullio Erber, *Storia della Dalmazia dal 1797 a 1814. I* (Zara: Tip. Edit. di G. Woditzka, 1886), 76; Pavao Butorac, „Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797-1815),“ *Rad JAZU* 264 (1938): 163-170; Pavao Butorac, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled* (Perast: Gospa od Škrpjela, 2000), 213-222.
- 16 Lazar Tomanović, „Dogadaji u Boki Kotorskoj od 1797. do 1814. K istoriji Crne Gore toga doba,“ *Književni list, organ Cetinjske čitaonice i Gorskog vijenca* 1, br. 1 (1901): 39-55; Vladan Dorđević, *Crna Gora i Austrija u XVIII veku* (Beograd: SKA, 1912), 139; Lazar Tomanović, *Dogadaji u Boki Kotorskoj od godine 1797. do 1814: prilog istoriji toga doba* (Herceg Novi: Knjiž. J. Sekulović, 1922), 28-30; Butorac, „Boka Kotorska nakon pada Mletačke republike“: 162; Butorac, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću*, 213-218.
- 17 Tome se suprotstavio austrijski politički vrh, na čelu s carem Franjom II. koji nije želio da se u Carstvu poremeti ravnoteža između Austrije i Ugarske: Stijepo Obad, „Boka kotorska za prve austrijske uprave,“ *Tabula* 12 (2014): 194.
- 18 Iz izvještaja generala Marcantonija Bubića od 22. prosinca 1793. saznaje se da su se ideje Revolucije širile trgovačkim prometom. Za formiranje profrancuske političke struje posebno je bio važan francuski konzul u Šibeniku, Nikola Bartoletti Zulatti: Jovan N. Tomić, „Boka Kotorska i Francuska revolucionarna propaganda 1793.,“ *Spomenik SKA LXXIV* (1933): 67; Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke republike* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1980), 196-197.
- 19 Tomanović, „Dogadaji u Boki Kotorskoj“: 49; Gligor Stanojević, „Venecija i austrisko-crnogorski odnosi krajem XVIII vijeka,“ *Istoriski zapisi IX* 1-2 (1955): 39-65; Dušan Lekić, *Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša (1784-1830)* (Cetinje: Narodna knjiga, 1950); Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš* (Podgorica: Narodna knjiga, 2016), 209.
- 20 Obad, „Boka kotorska“: 197.
- 21 Pavao Butorac, „Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike“: 209.
- 22 Bogumil Hrabak, „Herceg-Novi u doba propasti Mletačke republike i Napoleonovih ratova,“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 21 (2003): 7-28.
- 23 Pavao Butorac, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću*, 220.
- 24 Frano Viscovich, *Storia di Perasto dalla caduta della Repubblica Veneta al ritorno degli Austriaci* (Trieste: Tip. Lloyd, 1898), 46-47.
- 25 Viscovich, *Storia di Perasto*, 49-50. Talijanski prijevod govora objavljen je u: Girolamo Dandolo, *La caduta della Repubblica Venezia, ed i suoi ultimi cinquant'anni I* (Venezia: Co' tipi di Pietro Naratovich, 1855), 26-27, potom u Erber, *Storia della Dalmazia*, 77, a po njima se navodi i u: Tomanović, *Dogadaji u Boki Kotorskoj*, 29-30. O govoru i ukupu zastave pisao je u svojim tekstovima i knjigama Pavao Butorac, najopširnije u: *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću*, 218-222.
- 26 Ugo Foscolo, *Posljednja pisma Jacopa Ortisa*. Giacomo Leopardi, *Izbor iz proze*, prevele Jerka Belan, Iva Adum, pogovor Ivo Frangeš (Zagreb: Naprijed, 1961), 9, 37.
- 27 O tome: Vesna Kilibarda, „Steva Vrčevića prevod Foskolovog romana,“ *Riječ* I, br. 1 (1995): 113-120; Vesna Kilibarda, „Il romanzo di Ugo Foscolo e il Montenegro,“ in *Identità e diversità nella lingua e nella letteratura italiana II*, ed. M. Bastiaensen et. al (Firenze: F. Cesati, 2007), 305-310; Ana Ferri, „Stevo V. Vrčević – italijanista,“ *Filološki pregled* 129, br. XL/2 (2013): 117-134.
- 28 Kruno Prijatelj, „Nekoliko umjetničkih portreta dalmatinskih preporoditelja,“ *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 8 (1961): 226; Grgo Gamulin, *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća* 2 (Zagreb: Naprijed, 1997), 128-131.
- 29 Ivo Cippico, „Naša pisma: Umjetnička izložba,“ *Nada* I/10, 1901, 155-156.
- 30 Abiud, „Izložba domaćih umjetnika Vidovića i Lalića (Foyer Narodnog kazališta 8 – 15. IV 1901),“ *Jedinstvo* 19. V. 1901, 3.
- 31 Duško Kečkemet, *Likovna umjetnost u Splitu 1900.-1941.*, (Split: Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Centar Studia Mediteranea, 2011), 62-63.
- 32 Slikao je i religiozne teme: sliku *Gospa od Ružarija* u crkvi svetog Ivana u Sutivanu 1897., fresku *Sveta obitelj* na stropu crkve Gospe od Otoka u Solinu: Duško Kečkemet, „Lalić, Josip“, u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1* (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1995), 504; Višnja Flego, „Lalić, Josip,“ u *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje (Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2013.).
- 33 O svim spomenutim slikama: Rozana Vojvoda, Sanja Žaja Vrbica, „Dubrovačko razdoblje Josipa Lalića,“ *Peristil* 58 (2015): 148-154; Sanja Žaja Vrbica, „Dubrovačka dionica Josipa Lalića“ i Rozana Vojvoda, „Pogled stranca,“ u *Josip Lalić. Dubrovačko razdoblje*, ur. Rozana Vojvoda, Sanja Žaja Vrbica, katalog izložbe, 7-30 (Dubrovnik: Umjetnička galerija Dubrovnik, 2015), 5-9, 17-22.
- 34 U Rimu je izložio slike: *Insorti, Montenegri al mercato di Cattaro, Calle a Trebinje, Contrada delle Pille a Ragusa, Valle di S. Martino Ragusa, Scilocco, Isola di Larcima*, i akvarele: *Canzone eroica, Vecchio Raguseo, Uomo di Erzegovina, Chiesa di S. Biagio a Ragusa, Oratorium, Forte sul mare, Scuola di ricamo a Gasua: Esposizione di Roma 1911. Padiglione delle Belle arti del Regno di Serbia* (Zagreb: Dionička tiskara, 1911).
- 35 Kečkemet, *Likovna umjetnost u Splitu*, 63.; Flego, „Lalić“.
- 36 Alessandro Dudan, *La Dalmazia nell'arte Italiana. Venti secoli di civiltà II: Dal 1450 ai nostri giorni* (Milano: Fratelli Treves, 1921), 418, 428-429; Carla Isabella Elena Cace, *Giuseppe Lallich (1867-1953), dalla Dalmazia alla Roma di Villa Strohl-Fern* (Campobasso: Palladino ed., 2006); Daria Barbin, Renzo De' Vidovich, *Dalmazia Nazione. Dizionario degli Uomini Illustri della componente culturale illirico-romana latina veneta e italiana* (Trieste: Fondazione Scientifico Culturale M. e E. Dario Rustia Traina, 2012), 262-263.
- 37 *Artisti a Villa Strohl-Fern: Luogo d'arte e di incontri a Roma tra li 1880 e il 1956*, Musei di Villa Torlonia, Catalogo mostra 21/03 – 18/06/2012, ed. Giovanna C. De Feo (Roma: Gangemi, 2012), 168.

- 38 O Lalićevom rimskom opusu: Ivana Rončević, „Slike Josipa Lalića u Rimu,“ u *Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 25. – 27. studenoga 2010, ur. Andrej Žmegač (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2013.), 261–266.
- 39 Cfr.: *Terza mostra del sindacato fascista belle arti del Lazio*, Roma: A. X, 1932., cat. no. 27, et seqq.
- 40 To su izložbe: *Slikarstvo XIX. stoljeća u Hrvatskoj*, održana 1961. u Zagrebu; *100 godina moderne umjetnosti u Dubrovniku*, otvorena 1979. u Dubrovniku; *Dubrovačko slikarstvo od Bukovca do Dulčića*, u Dubrovniku 1987.; *Slikari u Splitu 1903–1954.*, u Zagrebu 1987.; *Umjetnost o narodu*, u Splitu 1997.; *Umjetnici koji su živjeli u vili Strohl–Fern*, u Rimu 2012.; *Josip Lalić. Dubrovačko razdoblje*, u Dubrovniku 2015.; Flego, „Lalić“; Vojvoda, Žaja Vrbica, „Dubrovačko razdoblje“: 155–156.
- 41 Rončević, „Slike Josipa Lalića“: 261–266; Vojvoda, Žaja Vrbica, „Dubrovačko razdoblje“: 147–154; Vojvoda, Žaja Vrbica, *Josip Lalić*, 5–9.
- 42 Alessandro Dudan, *La Dalmazia*, 429.
- 43 Alessandro Dudan, *La Dalmazia*, 157.
- 44 Paolo Alatri, *Nitti, D’Annunzio e la questione adriatica, 1919–1920* (Milano: Feltrinelli, 1959), 245; Elena Ledda, *Fiume e D’Annunzio: pagine di storia* (Chieti: M. Solfanelli, 1988), 20; Alfredo Bonadeo, *D’Annunzio and the Great War* (Madison: Fairleigh Dickinson University Press, London: Associate University Presses, 1995), 14.
- 45 O tom povijesnom okviru: Andrej Mitrović, „The Yugoslav Question, the First World War and the Peace Conference, 1914–1920,“ in *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1922*, ed. Dejan Djokić (London: C. Hurst & Co, 2003), 42–56; Luciano Monzali, *Il sogno dell’egemonia. L’Italia, la questione jugoslava e l’Europa centrale (1918–1941)* (Firenze: Le Lettere, 2010); Luciano Monzali, „Una difficile scelta: Il patto di Londra e la politica estera italiana 1914–1915,“ *Acta Histriae* 4 (2017): 919–938; Giordano Merlicco, „Between Old Austria and New Foes: Italy and the Yugoslav Project (1917–18),“ *Istorijski zapisi* XCIV, br. 1–2 (2021): 115–138.
- 46 Gabrielle D’Annunzio, *Lettera ai Dalmati* (Venezia: AV, MCMXIX), 43.
- 47 Nazorov odgovor na D’Annunzиеvo Pismo, napisan 8. ožujka 1919. i vječno aktualna analiza koja upozorava na govor mržnje — „Pjev mržnje Gabrielea D’Annunzija (Il canto dell’odio di Gabriele D’Annunzio)“, objavljen je u: *Sabrana djela Vladimira Nazora (1876–1949–1976)*, ur. Nedjeljko Mihanović (Zagreb: JAZU, 1977), 325. O tome: Inoslav Bešker, „Ova mržnja stara — Nazor i stereotipi o Talijanima u hrvatskoj štokavskoj književnosti,“ *Časopis za hrvatske studije* 7 (2011): 36.
- 48 Michael A. Ledeen, *The First Duce: D’Annunzio at Fiume* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1977); George Mosse, *Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions of Reality* (Detroit: Wayne State University Press, 1987), 87–103; Larry Wolf, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment* (Stanford: University Press, 2001), 355; Giacomo Properi, *Natale di sangue. D’Annunzio a Fiume* (Milano: Mursia, 2010); Goran Moravček, *Rijeka između mita i prešućene povijesti* (Rijeka: Fluminensiana, 2018).
- 49 Posebno je izražen u uvodnim tekstovima monografije: Cace, *Giuseppe Lallich*.
- 50 Kečkemet, *Likovna umjetnost*, 62.
- 51 „Cassìoli, Amos,“ u *Enciclopedia Treccani*, mrežno izdanje (Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani), <https://www.treccani.it/enciclopedia/amos-cassìoli/>.
- 52 Iz rubrike *Belle arti* popularnog talijanskog časopisa saznaje se da je tema za slikare na konkursu *Pensionato artistico nazionale a Roma* 1898. bila zakletva u Pontidi te da su se u prikazivanju „tog slavnog događaja istakli mladi slikari Camillo Innocenti i Fortunino Matania“, čije su slike ilustrirane: *Illustrazione popolare. Giornale per le famiglie*, Vol. XXXVI (Milano: Fratelli Treves, 1900), 164, 168–169.
- 53 Andrian Lyttelton, „Creating a National Past: History, Myth and Image in the Risorgimento,“ u *Making and Remaking Italy: The Cultivation of National Identity around the Risorgimento*, eds. Albert Russel Ascoli, Krystyna Von Henneberg (Oxford: Berg, 2001), 22–74.
- 54 Lucia Levojella, „Pompeo Marino Molmenti, dall’Accademia al realismo,“ *Saggi e Memorie di storia dell’arte* 25 (2001): 221–285.
- 55 O tim slikama: Vojvoda, Žaja Vrbica, „Dubrovačko razdoblje“: 148, 150.
- 56 O njima: Marija Mihaliček, „Barokni portreti iz Perasta,“ *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXXIX–XL (1991–1992)*: 47–58; Saša Brajović, „Identitet i prezentacija Bokelja u barokno doba,“ u *O identitetu*, ur. Dragan K. Vukčević (Podgorica: CANU, 2015), 357–371.
- 57 Čoralić, „U slavu Prejanske Republike“: 56.

REFERENCES

- Abiud. „Izložba domaćih umjetnika Vidovića i Lalića (Foyer Narodnog kazališta 8 — 15. IV 1901).“ *Jedinstvo*, May 19, 1901.
- Alatri, Paolo. *Nitti, D’Annunzio e la questione adriatica, 1919–1920*. Milano: Feltrinelli, 1959.
- Analisti, hroničari, biografi, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, edited by Miloš Milošević. Cetinje: Obod, 1996.
- Andrijašević, Živko. *Dinastija Petrović Njegoš*. Podgorica: Narodna knjiga, 2016.
- Artisti a Villa Strohl–Fern: Luogo d’arte e di incontri a Roma tra il 1880 e il 1956*. Musei di Villa Torlonia, Catalogo mostra 21/03 — 18/06/2012, edited by Giovanna C. De Feo. Roma: Gangemi, 2012.
- Barbin, Daria and Renzo De’Vidovich. *Dalmazia Nazione. Dizionario degli Uomini Illustri della componente culturale illirico-romana latina veneta e italiana*. Trieste: Fondazione Scientifico Culturale M. e E. Dario Rustia Traine, 2012.
- Bešker, Inoslav. „Ova mržnja stara — Nazor i stereotipi o Talijanima u hrvatskoj štokavskoj književnosti.“ *Časopis za hrvatske studije* 7 (2011), 31–48.
- Bonadeo, Alfredo. *D’Annunzio and the Great War*. Madison: Fairleigh Dickinson University Press, London: Associate University Presses, 1995.
- Bošković, Marko. „Herojski podvizi bokeljskih pomoraca. Perast“. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XIII (1965)*: 171–179.
- Brajović, Saša. „Boka, deo Serenissime.“ *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru LIII (2004)*: 73–81.
- Brajović, Saša. *U Bogorodičinom vrtu. Bogorodica i Boka Kotorska — barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*. Beograd: Plato, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2006.
- Brajović, Saša. „Identitet i prezentacija Bokelja u barokno doba.“ In *O identitetu*, edited by Dragan K. Vukčević, 357–371. Podgorica: CANU, 2015.
- Butorac, Pavao. „Boka Kotorska nakon pada Meletačke Republike do Bečkog kongresa (1797 — 1815).“ *Rad JAZU* 264 (1938): 161–236.
- Butorac, Pavao. *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*. Perast: Gospa od Škrpjela, 2000.

- Butorac, Pavao. *Razvitak i ustroj peraške općine*. Perast: Gospa od Škrpjela, 1998.
- Cace, Carla Isabella Elena. *Giuseppe Lallich (1867–1953), dalla Dalmazia alla Roma di Villa Strohl–Fern*. Campobasso: Palladino ed., 2006.
- Cippico, Ivo. "Naša pisma: Umjetnička izložba." *Nada* I, no. 10, 1901.
- Coronelli, Vincenzo Maria. *Repubblica di Venezia IV. Città, fortezze ed altri luoghi principali dell' Albania, Epiro e Livadia, e particolarmente i posseduti Da Veneti. Descritti e delineati dal p. Coronelli*. Venezia, 1688.
- Čoralčić, Lovorka. "U slavu Prejasje Republike: Peraški ratnici – čuvari duždevog stijega." *Acta Histriae* 8, no. 1/IX (2000): 87–98.
- Dandolo, Girolamo. *La caduta della Repubblica Venezia, ed i suoi ultimi cinquant'anni I*. Venezia: Co' tipi di Pietro Naratovich, 1855.
- D'Annunzio, Gabrielle. *Lettera ai Dalmati*. Venezia: AV., MCMXIX.
- Dudan, Alessandro. *La Dalmazia nell'arte Italiana. Venti secoli di civiltà II: Dal 1450 ai nostri giorni*. Milano: Fratelli Treves, 1921.
- Đorđević, Vladan. *Crna Gora i Austrija u XVIII veku*. Beograd: SKA, 1912.
- Erber, Tullio. *Storia della Dalmazia dal 1797 a 1814. I*. Zara: Tip. Edit. di G. Woditzka, 1886.
- Esposizione di Roma 1911. Padiglione delle Belle arti del Regno di Serbia*. Zagreb: Dionička tiskara, 1911.
- Ferri, Ana. "Stevo V. Vrčević – italijanista." *Filološki pregled* 129, no. XL/2 (2013): 117–134.
- Flego, Višnja. "Lalić, Josip." In *Hrvatski biografski leksikon*. Online edition. Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 2013.
- Foretić, Vinko. "Korčula, Dubrovnik, Boka Kotorska i Lepantska bitka." In *Lepantska bitka. Udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine*, edited by Grga Novak and Vjekoslav Maštrović, 165–182. Zagreb: JAZU, 1974.
- Foscolo, Ugo. *Posljednja pisma Jacopa Ortisa*. Giacomo Leopardi, *Izbor iz proze*. Translated by Jerka Belan and Iva Adum. Zagreb: Naprijed, 1961.
- Gamulin, Grga. *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća 2*. Zagreb: Naprijed, 1997.
- Gibellini, Cecilia. *L'immagine di Lepanto. La celebrazione della vittoria nella letteratura e nell'arte veneziana*. Venezia: Marsilio, 2008.
- Hrabak, Bogumil. "Herceg–Novi u doba propasti Mletačke republike i Napoleonovih ratova." *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 21 (2003): 7–28.
- Illustrazione popolare. Giornale per le famiglie*, vol. XXVI, 1899. Milano: Fratelli Treves, 1900.
- Kečkemet, Duško. "Lalić, Josip." In *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1995.
- Kečkemet, Duško. *Likovna umjetnost u Splitu 1900.–1941*. Split: Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Centar Studia Mediteranea, 2011.
- Kilibarda, Vesna. "Il romanzo di Ugo Foscolo e il Montenegro." In *Identità e diversità nella lingua e nella letteratura italiana II*, edited by M. Bastiaensen, 305–310. Firenze: F. Cesati, 2007.
- Kilibarda, Vesna. "Steva Vrčevića prevod Foskolovog romana." *Riječ* I, no. 1 (1995): 113–120.
- Knjiga ceremonijala Peraške općine I XXIIIa* (Perast: Peraški arhiv, Muzej grada Perasta).
- Ledda, Elena. *Fiume e D'Annunzio: pagine di storia*. Chieti: M. Solfanelli, 1988.
- Ledeer, A. Michael. *The First Duce: D'Annunzio at Fiume*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1977.
- Lekić, Dušan. *Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša (1784–1830)*. Cetinje: Narodna knjiga, 1950.
- Levojella, Lucia. "Pompeo Marino Molmenti, dall'accademia al realismo." *Saggi e Memorie di storia dell'arte* 25 (2001): 221–285.
- Lyttelton, Adrian. "Creating a National Past: History, Myth and Image in the Risorgimento." In *Making and Remaking Italy: The Cultivation of National Identity around the Risorgimento*, edited by Albert Russel Ascoli and Krystyna Von Henneberg, 22–74. Oxford: Berg, 2001.
- Marković, Savo. "Y a Budoa pondré fuego: Crnogorsko primorje u staroj španskoj i portugalskoj literaturi o Lepantskoj bici." *Istorijski zapisi* XC, no. 1–2 (2017): 37–68.
- Martin, John J. and Dennis Romano. "Reconsidering Venice." In *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City–State*, edited by John J. Martin and Dennis Romano, 1–38. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000.
- Merlicco, Giordano. "Between Old Austria and New Foes: Italy and the Yugoslav Project (1917–18)." *Istorijski zapisi* XCIV, no. 1–2 (2021): 115–138.
- Mihaliček, Marija. "Barokni portreti iz Perasta." *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XXXIX–XL (1991–1992): 47–58.
- Milošević, Miloš. "Neki aspekti pomorske privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420–1797)." In *Pomorski zbornik. Povodom 20–godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942–1962 II*, edited by Grga Novak and Vjekoslav Maštrović, 1785–1817. Zadar: Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962.
- Milošević, Miloš. *Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke republike*. Perast: Gospa od Škrpjela, 2002.
- Mitrović, Andrej. "The Yugoslav Question, the First World War and the Peace Conference, 1914–1920." In *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1922*, ed. Dejan Djokić, 42–56. London: C. Hurst & Co, 2003.
- Monzali, Luciano. "Una difficile scelta: Il patto di Londra e la politica estera italiana 1914–1915." *Acta Histriae* 4 (2017): 919–938.
- Monzali, Luciano. *Il sogno dell'egemonia. L'Italia, la questione jugoslava e l'Europa centrale (1918–1941)*. Firenze: Le Lettere, 2010.
- Moravček, Goran. *Rijeka između mita i prešućene povijesti*. Rijeka: Fluminensiana, 2018.
- Mosse, George. *Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions of Reality*. Detroit: Wayne State University Press, 1987.
- Muir, Edward. *Civic Ritual in Renaissance Venice*. New Jersey: Princeton University Press, 1981.
- Nazor, Vladimir. "Pjev mržnje Gabrielea D'Annunzija (Il canto dell'odio di Gabriele D'Annunzio)." In *Sabrana djela Vladimira Nazora (1876–1949–1976)*, edited by Nedjeljko Mihanović, 325. Zagreb: JAZU, 1977.
- Obad, Stijepo. "Boka kotorska za prve austrijske uprave." *Tabula* 12 (2014): 193–203.
- Pelc, Milan. "Lepantska bitka i pomorski ratovi s Turcima 1571./1572. na grafkama Martina Rote Kolunića." *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 33 (1992): 95–116.
- Peraška hronika Julija Balovića*. Perast: Nadžupski arhiv, fond VII.
- Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1980.
- Prijatelj, Kruno. "Nekoliko umjetničkih portreta dalmatinskih preporoditelja." *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 8 (1961): 128–131.
- Properi, Giacomo. *Natale di sangue. D'Annunzio a Fiume*. Milano: Mursia, 2010.
- Rončević, Ivana. "Slike Josipa Lalića u Rimu." In *Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, edited by Andrej Žmegač, 261–266. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2013.

- Rosand, David. *Myths of Venice. The Figuration of a State*. The University of North Carolina Press, 2001.
- Sansovino, Francesco. *Venetia città nobilissima et singolare*, edited by Lino Moretti. Venezia: Filippi ed., 1968.
- Stanojević, Gligor. "Grada za istoriju Perasta." *Spomenik SAN CV* (1956): 53–66.
- Stanojević, Gligor. "Venecija i austrisko–crnogorski odnosi krajem XVIII vijeka." *Istoriski zapisi IX*, no. 1–2 (1955): 39–65.
- Storia di Perasto, documenti scelti dal 1685 al 1794*. Perast: Peraški arhiv, Muzej grada Perasta.
- Šerović, Petar D. "Peraštani kao čuvari starosrpske, a zatim mletačke ratne zastave." *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru V* (1956): 39–48.
- Terza mostra del sindacato fascista belle arti del Lazio*. Roma: A. X, 1932.
- Tomanović, Lazar. "Dogadaji u Boki Kotorskoj od 1797. do 1814. K istoriji Crne Gore toga doba." *Književni list, organ Cetinjske čitaonice i Gorskog vijenca* 1, no. 1 (1901): 39–65.
- Tomanović, Lazar. *Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1797. do 1814: prilog istoriji toga doba*. Herceg Novi: Knjiž. J. Sekulović, 1922.
- Tomić, N. Jovan. "Boka Kotorska i Francuska revolucionarna propaganda 1793." *Spomenik SKA LXXIV* (1933): 63–80.
- Viscovich, Frano. *Storia di Perasto dalla caduta della Repubblica Veneta al ritorno degli Austriaci*. Trieste: Tip. Lloyd, 1898.
- Vojvoda, Rozana and Sanja Žaja Vrbica. "Dubrovačko razdoblje Josipa Lalića." *Peristil* 58 (2015): 147–159.
- Vojvoda, Rozana. "Pogled stranca." In *Josip Lalić. Dubrovačko razdoblje*, edited by Rozana Vojvoda and Sanja Žaja Vrbica, 17–22. Dubrovnik: Umjetnička galerija Dubrovnik, 2015.
- Wolf, Larry. *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford: University Press, 2001.
- Zloković, Ignjatije. "Bitka kod Lepanta (povodom 400–godišnjice)." *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XX* (1972): 51–57.
- Žaja Vrbica, Sanja. "Dubrovačka dionica Josipa Lalića". In *Josip Lalić. Dubrovačko razdoblje*, edited by Rozana Vojvoda and Sanja Žaja Vrbica, 5–9. Dubrovnik: Umjetnička galerija Dubrovnik, 2015.

SUMMARY

Il bacio di Perasto by Josip Lalić

The paper analyzes the painting by Josip Lalić (Giuseppe Lallich, Split, 1867 – Rome, 1953) *Il bacio di Perasto* created around 1930 for the Associazione Nazionale Dalmata in Rome, according to its copy in the Perast Museum in Montenegro that was donated to the museum in 2004. Since the painting depicts the burial of the Venetian flag under the altar of the parish church of St. Nicholas in 1797 in Perast, the paper points to the role of *Glorioso gonfalone* in this city during the Venetian rule (1420 – 1797). The flag was ceremoniously buried several months after the decline of the Venetian Republic, when the people of Boka Kotorska felt regret over the loss of a secure state and uncertainty over the future of their region, which Austria, Russia and France were fighting for. The paper gives the context to the burial of the flag and the speech of Captain Josip Visković romanticized in recording a hundred years later. The words from that transcript – *ti con nu, nu con ti* later became the motto of the irredentist and fascist ideology. The artist's friendship with irredentists, as well as the thought and work of Gabriel D'Annunzio, influenced the painting. In this context, the painting did not only express nostalgia for *Serenissima*, but was a symbol of *Italia irredenta* and the hegemonic policy of fascist Italy. *Il bacio di Perasto* summarizes the artist's complex biography, his oeuvre and ideological strongholds, as well as the tradition of Italian history painting of the 19th century. While contemporary Italian literature to a certain extent presents this painting as a symbol of historical, ideological and cultural continuity, in this paper it is interpreted as a pseudo–history construct based on the political agenda of the time in which it was created.

Dr. sc. SAŠA BRAJOVIĆ profesorica je na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu. Predaje europsku povijest umjetnosti od 15. do kraja 19. stoljeća. Težište njezina profesionalnog interesa jesu europska kultura i umjetnost te posebno njezina implementacija, interpretacija i percepcija u Crnoj Gori i jugoistočnoj Europi.

SAŠA BRAJOVIĆ, PhD is Full Professor at the Department of Art History of the Faculty of Philosophy in Belgrade. She teaches European art history from the 15th to the end of the 19th century. Her scholarly interests focus on European culture and art, and their implementation, interpretation and reception in Montenegro and in Southeast Europe.